

УДК 74:738.1(477)«19»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.5.17>**Школьна Ольга Володимирівна,**

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0002-7245-6010
dushaorchidei@ukr.net

Котлярчук Андрій Сергійович,

аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва
ORCID ID: 0009-0001-9944-9996
andriyukiev@i.ua

ТВОРЧИСТЬ ХУДОЖНИКА БАРАНІВСЬКОГО І КОРОСТЕНСЬКОГО ЗАВОДІВ ВАРТАНА НАРІКЯНА ЗА АРХІВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Мета статті – розкрити віхи життя і етапи творчої діяльності видатного художника українського фарфору Вартана Міхрановича Нарікяна, зважаючи на його плідну діяльність 1930-х – 1960-х рр., відому за матеріалами колекцій музеїв та асортиментних кабінетів Баранівського фарфорового заводу та Коростенського фарфорового заводу, а також даними Художніх рад ВІАлегпрому та архівними матеріалами Києва. Основна ідея дослідження зводиться до унікального творчого почерку майстра, що вирізнявся високою культурою виконання і специфічною «ювелірною» філігранністю та досконалістю викінчених ідей і їх втілення. Інструментарій дослідження спиратиметься на сукупність принципів, підходів і методів. Зокрема, ґрунтуватиметься на принципі наукової достовірності та хронологічному принципі, мистецтвознавчому, дизайнерському та виробничому підходах; базуватиметься на онтологічному, герменевтичному, аксіологічному, історико-генетичному, історико-порівняльному, культуротворчому, соціо-культурному, методах регіоналіки, мікроісторії, методах типологізації, формально-стилістичному та методі мистецтвознавчого аналізу. Серед значущих завдань дослідження виокремлюється необхідність окреслити сутність творчого методу В. Нарікяна в галузі вітчизняного промислового мистецтва, потреба у визначенні кола відомих робіт означеного автора та повноцінного введення його імені до переліку імен найкращих фахівців українського фарфору-фаянсу ХХ століття, ім'я якого асоціюється із кращими зірцями унікальних авторських творів, деякі з яких йшли у серійне та масове виробництво у другій третині ХХ століття. Наведено дані щодо доробку майстра на двох ключових стилістичних підприємствах галузі тонкої кераміки України у часи стрімкого розвитку мистецьких технологій 1930-х – 1960-х рр. Унаочнено найбільш цінні, знакові роботи автора. Розкрито позаідеологічний характер його діяльності, що вплинуло на відсутність державних нагород і відзнак, не зважаючи на «аристократизм» його творів і певну доконаність кожного проєкту оформлення сервізу, в котрих відчувалася рука вправного майстра із присмаком знання найдорожчих світових технік оформлення фарфору.

Ключові слова: фарфор, рисунок, проєкт розпису сервізу, декор, Вартан Нарікян, В. і М. Трегубови, Україна, ХХ століття, Баранівський фарфоровий завод, Коростенський фарфоровий завод.

Shkolna Olha, Kotlyarchuk Andrii. THE CREATIVITY OF THE ARTIST OF THE BARANIVSKY AND KOROSTEN PLANTS VARTAN NARIKIAN ACCORDING TO ARCHIVE SOURCES

The purpose of the article is to reveal the milestones of the life and stages of the creative activity of the outstanding Ukrainian porcelain artist Vartan Mikhranovych Narikyan, taking into account his fruitful activity in the 1930s – 1960s, known for the materials of museum collections and assortment cabinets of the Baraniv Porcelain Factory and the Korosten Porcelain Factory, as well as data from the Art Councils of VIAlegprom and archival materials from Kyiv. The main idea of the study boils down to the unique creative handwriting of the master, who was distinguished by a high culture of performance and a specific “jewelry” filigree and perfection of finished ideas and their implementation. The research toolkit will be based on a set of principles, approaches and methods. In particular, it will be based on the principle of scientific reliability and the chronological principle, art history, design and production approaches; will be based on ontological, hermeneutic, axiological, historical-genetic, historical-

comparative, cultural, socio-cultural, methods of regionalism, microhistory, typology methods, formal-stylistic and art analysis methods. Among the significant tasks of the research, the need to outline the essence of the creative method of V. is singled out. Lamented in the field of domestic industrial art, the need to determine the circle of known works of the specified author and to fully include his name in the list of the best specialists of Ukrainian porcelain-faience of the 20th century, whose name is associated with the best examples of unique author's works, some of which went into serial and mass production in the second third of the 20th century. The data on the completion of the master at two key style-creating enterprises in the field of fine ceramics of Ukraine during the rapid development of artistic technologies in the 1930s – 1960s are given. The most valuable, iconic works of the author are visualized. The non-ideological nature of his activity was revealed, which affected the lack of state awards and distinctions, despite the «aristocracy» of his works and a certain perfection of each service design project, in which the hand of a skillful craftsman with a taste of knowledge of the world's most expensive porcelain design techniques was felt.

Key words: *porcelain, drawing, service painting project, decor, Vartan Narikyan, V. and M. Tregubov, Ukraine, 20th century, Baranivka Porcelain Factory, Korosten Porcelain Factory.*

Постановка проблеми. Творчість визначного художника українського фарфору ХХ століття Вартана Нарікяна досі не стала предметом окремого дослідження. Причин тому кілька. Перша – це високохудожній характер ансамблів оформлення сервізів, у яких безпомилково впізнаються «іноземні» інтенції порцеляни преміум-класу, що було нібито не зовсім притаманним смакам «середнього класу» у Радянському Союзі. Друга – це повний позаідеологічний «штиль» творів автора, який не «вписувався» у звичні параметри доробку середньостатистичного майстра вітчизняної легкої промисловості другої третини ХХ століття. Третя – певна «закритість» родини митця від оточення і небажання дітей комунікувати з дослідниками, що вилилося в акцію «спалення» після смерті Вартана Міхрановича матеріалів, які лишилися по завершенні його земного шляху в спадкоємців.

Аналіз досліджень і публікацій. Найпершою згадкою біографічних відомостей художника Баранівського фарфорового заводу В. Нарікяна стали записи у блокноті П. Мусієнка, котрий досліджував діяльність підприємства та його провідних майстрів від початку ХХ століття [8]. Ці матеріали, що нині зберігаються в ЦДАМЛІМ України, у подальшому послужили базою для автора низки статей Української радянської енциклопедії М. Лабінського, коли він видав під егідою Інституту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України енциклопедичний словник «Художники України» 2006 р. Так, у вказаному виданні на С. 400 було вміщено короткі біографічні відомості про В. Нарікяна (правда, без дати смерті) [6, с. 400].

У книзі О. Школьної 2011 р. «Фарфор-фаянс України ХХ століття» на с. 20 написано: «В. Нарікян представив чайний сервіз "150 років від дня народження Шевченка"» [9, с. 210]. Цей ансамбль автор зробив на нефункціональній формі, до якої пасував розпис в червоно-чорній авангардовій гамі, виконаний у геометричному стилі відповідно до модних тенденцій тодішньої епохи. Авторка так пише про шевченкіану в творчості Вартана Міхрановича: «До ювілею геніального українця було приурочено чайний сервіз В. Нарікяна, де на кремовому тлі п'яти предметів автор зобразив профільне погруддя Кобзаря червоного кольору, а відчуттю святковості сприяє напис прізвища портретованого золоченням [10, с. 210]» [4, с. 1176].

Крім того, у монографії О. Школьної з історії українського фарфору-фаянсу 2013 р. неодноразово згадане ім'я окресленого митця як художника двох національних виробництв тонкої кераміки [10, с. 1–400]. 2023 р. Л. Карпінська-Романюк видала монографію з багатообіцяючою назвою «Український фарфор ХХ століття Коростенського фарфорового заводу», однак не дивлячись на те, що В. Нарікян був одним із ключових художників означеного виробництва, авторка не знайшла можливим присвятити його спадщині хоч кілька сторінок, або рядків [5, с. 1–280].

Але, крім перелічених відомостей, представлених у публікаціях, значна частина матеріалу про Вартана Міхрановича лишилася в архівах ЦДАВОВ України [7] та ЦДАМЛІМ України [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Про дитинство і юність непересічного

художника українського фарфору ХХ століття Вартана Нарікяна (рис. 1) нічого не відомо.

Рис. 1. Фото Нарікяна Вартана Міхрановича

Хоча співставивши історичні факти, стає зрозумілим, що митець покинув Туреччину в добу вірменських погромів, що тривали від 1915 по 1923 роки. На той момент йому було від 9 до 17 років. Враження від людей, що стукають в двері, і хаосу довкола, Вартан

Нарікян вже у дорослому віці приповідно передасть через розпис предметів чайного сервізу на Баранівському фарфоровому заводі (рис. 2). Вірмен фізично знищували в означений час в Османській імперії, або депортували, із ними разом страждали понтійські греки й ассирійці.

До речі розпис саме цього предмету від чайного сервізу у подальшому дозволить ідентифікувати ще один твір Вартана Міхрановича, що зберігався на 2000-ні рр. в музеї Коростенського фарфорового заводу. Це ваза для других страв (форма 1950-х), декорована в стилістиці ар деко з мотивом пейзажу в резерві та східними яскравими візерунками по поверхні посудини. Унікальна для післявоєнного часу палітра барв може свідчити на користь того факту, що художник привіз керамічні фарби з попередніх місць роботи – Бордо або Афін і періодично користувався ними впродовж наступних понад двадцять років (рис. 3).

Рис. 2. Один з його підписаних різновидів розпису із чоловічками в орієнтальних одягах (автобіографічні мотиви хаосу перед депортацією з Османської імперії) з виробництва БФЗ

Рис. 3. Непідписана ваза для супу або других страв з Коростенського фарфорового заводу, розписана в стилістиці ар деко, має палітру з тих само фарб, що і на підписній В. М. Нарікяном формі з Баранівки зі сценами депортації вірмен в Османській імперії

Перший біограф майстра Пантелеймон Мусієнко, котрий був знайомим із ним особисто, обачливо про закордонний досвід праці митця на визначних «капіталістичних» підприємствах, нічого не зазначав, називаючи його «самоуком». Бо інакше б Вартану Нарікяну «пришили» статтю за шпигунство і розстріляли, що в Радянському Союзі 1930-х рр. спіткало багатьох керамістів і художників, особливо тих, які працювали з вишуканими матеріалами. Адже відомо про переслідування і розстріли бойчукістів та необхідність переховуватися в означені роки Михайла Жука, котрого друзі в останній момент посадили на потяг і допомогли виїхати з України.

Але прослідкувавши віхи життєвого шляху В. Нарікяна, знані за довідково-енциклопедичними відомостями, представленими Миколою Лабінським у статті «Нарікян Вартан Міхранович», що вийшла друком 2006 р. в Інституті проблем сучасного мистецтва НАМ України, напрошуються певні висновки.

Так, до національно-визвольних змагань кінця 1910-х років син останнього власника Баранівського фарфорового заводу грека Миколи Гріпарі (помер 1928 р. в Афінах) – Петро Гріпарі навчався і працював у французькому Ліможі. І по завершенні трансформаційних процесів у суспільному устрої УРСР чомусь саме на Волинь, саме на це підприємство приїхав працювати майстер, ім'я якого пов'язане з навчанням і досвідом праці

на французькому заводі порцеляни у Бордо та грецьким виробництвом фарфору в Афінах [6, с. 400].

Вказані не такі розголошені підприємства, як Севр чи Лімож, однак судячи з культури виконання перших творів майстра на Баранівці, що зберігалися у музеї виробництва до 2000-х рр., він на час прийняття на завод, досконало володів французькими техніками гільйошування, пат-сюр-пат, а також цитування із використанням золота (рис. 4). Також філігранний малюнок і впевненість руки майстра у пензлевому розписі свідчить на користь підтвердження досвіду щодо багаторічних професійних вправ на фарфорі до приходу на Баранівку і підтверджує думку про всебічну обізнаність в культурі розпису тонкої кераміки.

Насамперед, це прочитується по декору чайного сервізу БФЗ з кобальтовим криттям і розписом квіткових гірлянд золотою фарбою, наслідуючи пізні традиції ар деко. Наявний у приватних колекціях, він датований 1950-м роком. Аналогічний був представлений й у музеї підприємства на 2000-ні роки. А також по кавовому сервізу, оформленому розписом пав'ячими перами і вічками, що розглядався на Художній раді ВІАлегпрому 1951 року (про що збереглися відповідні записи в архіві ЦДАВОВ України).

У подальшому майстрові регулярно на Художніх радах Укрфарфорфаянстресту та

Рис. 4. Нарікян В. М. Розпис предметів чайних сервізів виробництва Баранівського фарфорового заводу з кобальтовим криттям, золотими гірлянами і дармовисами до 1954 р. Вплив французького ар деко

Рис. 5. Нарікян В. М. Розпис предметів кавового сервізу з пав'ячими перами виробництва Баранівського фарфорового заводу до 1954-го р.

Укрпромфарфору висловлювали прохання виконувати розробки декору виробів Баранівки дещо спрощеними, аби вони не виглядали занадто «аристократичними» для вітчизняних пролетарів. Адже дійсно за культурою виконання високохудожніх малюнків автора інколи створювалося враження, що він проектував їх, спираючись на вимоги до тонкостінних сервізів Венсенну та Севру, що розроблялися для королівських покоїв Версалю чи персонально для маркізи де Помпадур або Людовіка XV. Особливо вражає його культура виконання пат-сюр-пат (рис. 6).

Ще один кавовий сервіз, що зберігався в музеї Баранівського фарфорового заводу початку XXI століття, прикрашений у червоно-чорній гамі в стилі шінуазрі з тоненькими вусиками золотих смужок розпису штибу гільйоше за «трофейною» модою повоєнних 1940-х – 1950-х рр. (рис. 7). Він також наводить на думку, що автор розробив декор, подібний якому міг виконувати на «імпортованих» виробництвах перед тим. Адже орієнтальне бачення було властиве художнику за походженням. Позаяк вірмени, або як їх називали «вірменські греки» були великою діаспорою Стамбулу ще з часів, коли місто становило славу Візантійської імперії і мало назву Константинопіль.

Враховуючи, що митець народився 10 лютого 1906 р. в Османській імперії (тепер землі Туреччини) [8; 6, с. 400] і коли створювалися радянські республіки Кавказу його не потягнуло на історичну батьківщину своїх предків-вірмен, можна припустити, що він зацікавився Україною після знайомства з представниками династії грецького консула в Одесі Миколи Гріпарі [11]. Останній володів до революції Баранівським виробництвом порцеляни та винаймав в оренду кілька років Городницьке (обидва в межах колишніх виробництв Юзефа Чарторийського і його найманих управителів де Мезерів на Волині).

Враховуючи, що за даними Миколи Лабінського Варган Нарікян мешкав у Радянському Союзі від 1932 року, а на Баранівському фарфоровому заводі працював упродовж 1933–1954 років, тобто фактично одразу по переїзду [6, с. 400], він міг застати на підприємстві робітників, котрі ще працювали за старих власників Гріпарі. І, навіть, можливо, допомагали останнім виїжджати (погрузивши банк форм і приладдя для розпису в гроби під видом небіжчиків) у буремні роки національно-визвольних змагань [2].

З-поміж сервізів Варгана Нарікяна, виконаних на найбільш давньому після Корця виробництві столового посуду Волині, у Баранівці,

Рис. 6. Нарікян В. М. Розпис предметів кавового сервізу з пав'ячими перами і використанням пат-сюр-пат (тісто по тісту – прийом частого декорування французького фарфору) виробництва Баранівського фарфорового заводу до 1954-го р. В цих роботах відчувається використання іноземної палітри керамічних фарб

є «Золота осінь», «16 радянських республік», «Дружба народів» (всі розроблені упродовж 1940-х – 1950-х рр.). Етапним для майстра став ансамбль «300 років возз'єднання» (1954) (рис. 7) [6, с. 400], після якого його запросили посилити художню частину другого найбільш національного виробництва вітчизняної порцеляни в Коростені (теж Житомирської області).

У 1950-х на Баранівському фарфоровому заводі на одну Художню раду Главку Фарфор-фаянс-тресту (а їх могло бути по чотири на рік, по одному на кожен квартал) Варган Нарікян (прізвище якого писали то Нарік'ян, то Нарік'ян, то Нарек'ян) подавав по 9 вірців оформлення посуду, з яких відхилялося не більше 10% й стільки ж відправляли на «зменшення трудомісткості». При цьому пропонувався ним здебільшого ручний розпис

у комбінації з криттям, частіше з золотомісткими фарбами – кобальтом і золоченням, протравкою (так називали цирування), рідше з геометризованим орнаментом.

Окремі малюнки (штибу мотиву гостролиста, пав'ячого пір'я (рис. 5-6), зеленого криття з цируванням) у цей час майстер відпрацьовував на формах чашок № 39, дульовської і ломоносовській, а сам розпис пропонувався під номерами (кшталту № 1 – № 9) [7]. Пізніше на виробництві декор, розроблений ним, міг переноситися й на інші види форм.

Наступний період праці митця тривав (згідно інформації М. Лабінського) від 1956 по 1970 рік. На Коростенському фарфоровому заводі автор розробляв також не лише чайні та кавові, а й столові сервізи. Варган Міхранович Нарікян тут запропонував розпис унікальних ансамблів творів

Рис. 7. Нарікян В. М. Розпис предметів кавового сервізу виробництва Баранівського фарфорового заводу до 1954-го р. (до 300-річчя возз'єднання України...). Кавовий сервіз з криттям кобальтом і селеном та розписом гільоше – золотим химерним вусиком а-ля шінуазрі останній з доробку художника на Баранівці (1954 р.)

«Хліб» (1956) (рис. 8) та «Золотий колос» (1960-ті рр.) (рис. 9).

Останній вказаний сервіз золотими літерами вписаний в історію вітчизняного високохудожнього фарфору. Саме він, напевно, справив дивовижне враження на юне подружжя Валентини і Миколи Трегубових, що разом з непересічною Ангеліною Ждановою поповнили склад художньої частини підприємства у 1950-х рр.

Надалі Валентина Михайлівна говорила: «Фарфор без кобальту ніщо, фарфор без пурпуру ніщо, фарфор без золота ніщо» [2]. Бо в цьому творі опуклим золотом штибу патсюр-пат (маса-на-масу або тісто-на-тісто) були рельєфно нанесені візерунки мотивів колосків на густо прокриті кобальтом форми посуду. Нещодавно (влітку 2024 р.) за цей шедевр на маркетплейсі Olx просили 50 тис гривень.

У 1960-ті рр. Вартан Міхранович розробив ще кілька епохальних сервізів на Коростені. З-поміж них варто згадати ансамблі «150 років від дня народження Тараса

Шевченка», близько 1964 р., та «Електрифікація» (датований 1968). Деякі підписані ним сервізи 1960-х рр. не зберегли назви. До прикладу розпис чайного сервізу з тракторцями (рис. 10). Крім них, пензлю майстра належать візерунки низки декоративних ваз, та штофів 1960-х – 1970-го рр., а також сувеніру під назвою «Зірка» (остання значуща робота на підприємстві – 1970 р.) [6, с. 400].

Аналіз сюжетів творів митця свідчить про те, що він ніколи не розробляв декор з образами вождів і партійних діячів, хоча приділяв увагу дружбі народів і єднанню інтернаціональних родин в межах шістнадцяти республік Радянського Союзу (автобіографічна тема). У доробку майстра особне місце займає звернення до розробки орнаментів, яким автор часто сповіщав яскравого східного колориту, «осяював їх», як на своїй історичній батьківщині, а також силуетних авангардних рисунків, споріднених з лінією розвитку модерного мистецтва початку ХХ століття, зокрема Георгія Нарбута [12; 13].

Рис. 8 і 9. Нарікян В. М. Філігранний розпис предметів столових сервізів «Хліб» і «Золотий колос» / «Колосок» (1957 р. і близько 1957 р.) з рельєфним золотом на післявоєнних «трофейних» формах 1950-х років Коростенського фарфорового заводу. Фарфор, кобальтове криття, розпис золотою фарбою

Художника Варгана Нарікяна на Коростенському фарфоровому заводі відносили до так званого першого покоління митців разом

з Г. Малицьким, В. Лапіним, І. Ткаченком, В. Ущаровським, А. Архирєєвим, А. Ждановою, В. і М. Трегубовими та ін. [1] (принагідно

Рис. 10. Нарікян В. М. Підписний розпис керамічними фарбами під трафарет і аерограф чайного сервізу з тракторцями КФЗ 1963 р., виконаний в стилістиці неофункціоналізму на відповідній футуристичній чайній формі

автор висловлює подяку пані Тамарі Медині й Ірині Мамонтовій за доступ у свій час до матеріалів архіву виробництва та музею підприємства).

Дату і місце смерті (30 грудня 1971 р. у Коростені, де залишилися мешкати його родина) визначного українського художника фарфору оприлюднили представники вірменської діаспори на сайті <https://www.ask-oracle.com/birth-chart/q119215343/>. Відомо, що творчістю майстра активно цікавилася доктор мистецтвознавства зі Львова Ірина Гаюк [3]. Можливо саме вона долучилася до написання цього матеріалу на шпальтах всевітньої мережі інтернет.

Висновки. Творчість Вартана Міхрановича Нарікяна (Нарекяна) становить

унікальну сторінку вітчизняного фарфору. Митець долучився до галузі в часи, коли згущалися хмари над Михайлом Бойчуком та школою його учнів, результатом чого стало ціле покоління «Розстріляного Відродження» української інтелігенції.

Східне походження в даному випадку митцю, котрий від 1933 р. працював у складі художньої частини на той час «найбільш національного» Баранівського фарфорового заводу, дозволяло без оглядки використовувати мотиви екзотичних пав'ячих пер, квітів, і навіть під цим соусом доволі «буржуазні» візерунки гірлянд з дармовисами, виконані в стилістиці ар деко, настільки ж бездоганні, наскільки й аристократичні (з'явилися в банку декорів підприємства саме з початку

1930-х рр., і далі були запозичені як взірці для наслідування на сусідні заводи галузі так званої Волинської групи).

Перший біограф майстра – геніальний Пантелеймон Мусієнко, що сам належав до когорти бойчуків, але якимось чудом вижив, працюючи на «пролетарські» запити суспільства на виробництвах вітчизняної фарфоро-фаянсової царини та зображуючи сцени сільського життя, розуміючи небезпеку, вочевидь, дав поради Вартану Міхрановичу щодо позиціонування себе як художника, пов'язаного із інтернаціоналізацією мистецтва, без вип'ячування інформації про свій досвід праці на заводах тонкої кераміки у Бордо (Франція) й Афінах (Греція).

З останніми вказаними центрами була пов'язана родина попередніх власників Баранівського фарфорового заводу Миколи і Петра Гріпарі, тому ймовірним було знайомство означеного митця з представниками цієї династії ще у період його життя і праці за кордоном. Відповідно, у більшості джерел до 2000-х рр. Варган Міхранович Нарікян фігурував як «художник-самоук», що зберегло йому життя.

Митець розробив цілий напрям оформлення посуду на Баранівці, який увиразнив доробок цього підприємства у найбільш скрутні для галузі роки і на два десятиліття лишився у його художній частині, як

неформальний лідер цього заводу. Він розробляв тут оформлення чайних, кавових і (менше) столових сервізів, а також лікерників. Візитною карткою його творчого почерку стало поєднання золотомістких фарб у декорі. Саме він ввів до низки своїх проєктів оздоблення фарфорових сервізів криття густим кобальтом тоді ще недосконалої за кольором і товщиною порцеляни виробництва, щедро прикрашаючи вироби вільним ручним розписом золотом і керамічними фарбами.

Його ансамблі оформлення мерехтіли веселкою барв зі східним колоритом і відповідною «сонячністю» малюнку, дивували вишуканими поєднаннями химерних ліній і ажурів, ніби спроектованих при цьому для королівської родини Версалью. Висока культура виконання та уроджене відчуття смаку дозволяли художнику, що мав неповторний самобутній авторський почерк, пропонувати українському споживачу і стилізовані орієнтальні малюнки шінуазрі, і вже на Коростені, силуетні лапідарні варіації оздоблення, що вторили ідеям Георгія Нарбута. Спадщина Варгана Нарікяна золотими літерами вписана в історію вітчизняного фарфору, в якому однаково прекрасними були і його звернення до теми «Золотого колосу» нашої країни, яка завжди була житницею, і оспівування спадщини нашого пророка Тараса Шевченка.

Література:

1. Архів Баранівського фарфорового заводу.
2. Архів Школьної О. В. Польові дослідження Ольги Школьної щодо Баранівського і Коростенського фарфорових заводів.
3. Варган Міхранович Нарікян [енциклопедичні довідки про діячів вірменської діаспори України]. URL: <https://www.ask-oracle.com/birth-chart/q119215343/> (дата звернення: 21.11.2024).
4. Івашків Г. Шевченкіана в українській кераміці. *Народознавчі зошити*. 2014. № 6 (120). С. 1165–1188.
5. Карпінська-Романюк Л. Український фарфор ХХ століття Коростенського фарфорового заводу. Київ: Фамільна друкарня Huss, 2023. 280 с.: іл.
6. Нарікян Варган Міхранович. Словник художників України / відпов. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1973. 272 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4989. Виробничо-технічний відділ. Оп. 1. Спр. 201. Протоколи засідань художньої ради треста за 1951 р. 20 лютого – 28 листопада 1951 р. На 33 арк. Арк. 10.
8. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Фонд 990, Мусієнко Пантелеймон Никифорович, український радянський мистецтвознавець.
9. Школьна О. Фарфор-фаянс України ХХ століття. Київ: Інтертехнологія, 2011. 400 с.: іл. (с. 20)
10. Школьна О. Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Книга 2. Частина 1. Додатки. Історія виробництв. Таблиці. Реєстр імен провідних майстрів галузі. Київ: День Печати, 2013. 400 с.: іл.

11. Школьна[я] О. Баранівський фарфоровий завод епохи Гріпарі (кінець XIX – початок XX століть). Матеріали родинних архівів і колекцій: Баранівський фарфор в епоху Гріпарі / сост. О. Тарханова, О. Гріпарі. [Женева], 2011. С. 58–105.

12. Щербань П., Щербань О. Глиняна Шевченкіана. *Вісник ЛНАМ*. Вип. 25. С. 157. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/25/17.pdf (дата звернення: 21.11.2024).

13. Щербань А., Щербань О. Шевченкіана у глиняних виробках. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2013. Вип. 13. С. 83–93. URL: <https://um.etnolog.org.ua/zmist/2013/83.pdf> (дата звернення: 21.11.2024).

References:

1. Arkhiv Baranivskoho farforovoho zavodu [*Archives of the Baranivka Porcelain Factory*] [in Ukrainian].

2. Arkhiv Shkolnoi O. V. Polovi doslidzhennia Olhy Shkolnoi shchodo Baranivskoho i Korostenskoho farforovykh zavodiv [*Archive of Shkolna O. V. Field research by Olga Shkolna on the Baranivka and Korosten porcelain factories*] [in Ukrainian].

3. Vartan Mikhranovych Narikian [entsyklopedychni dovidky pro diiachiv virmenskoï diaspory Ukrainy] [*Vartan Mikhranovych Narikyan [encyclopedic information about figures of the Armenian diaspora of Ukraine]*]. Retrieved from: <https://www.ask-oracle.com/birth-chart/q119215343/> (date of application: 21.11.2024) [in Ukrainian].

4. Ivashkiv, H. (2014). Shevchenkiana v ukrainskii keramitsi [*Shevchenkian in Ukrainian ceramics*]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnographic notebooks*. № 6 (120). P. 1165–1188 [in Ukrainian].

5. Karpinska-Romaniuk, L. (2023). Ukrainyski farfor XX stolittia Korostenskoho farforovoho zavodu [*Ukrainian porcelain of the 20th century from the Korosten Porcelain Factory*]. Kyiv: Familna drukarnia Huss, 280 p.: il. [in Ukrainian].

6. Narikian Vartan Mikhranovych. Slovnyk khudozhnykiv Ukrainy / vidpov. red. M. P. Bazhan [*Vartan Mikhranovych Narikyan. Dictionary of Artists of Ukraine / editor-in-chief M. P. Bazhan*] (1973). Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoï entsyklopedii, 272 p. [in Ukrainian].

7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 4989. Vyrobnychotekhnichniy viddil. Op. 1. Spr. 201. Protokoly zasidan khudozhnoi rady tresta za 1951 r. 20 liutoho – 28 lystopada 1951 r. Na 33 ark. Ark. 10 [*Central State Archive of the Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine. F. 4989. Production and Technical Department. Op. 1. Ref. 201. Minutes of meetings of the artistic council of the trust for 1951. February 20 – November 28, 1951. On 33 sheets. Sheet 10*] [in Ukrainian].

8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Fond 990, Musiienko Pantelemon Nykyforovych, ukrainskyi radianskyi mystetstvoznavec [*Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. Fund 990, Musiienko Pantelemon Nikiforovych, Ukrainian Soviet art critic*] [in Ukrainian].

9. Shkolna, O. (2011). Farfor-faians Ukrainy XX stolittia [*Porcelain-faience of Ukraine of the 20th century*]. Kyiv: Intertekhnolohiia, 400 p.: il. (p. 20) [in Ukrainian].

10. Shkolna, O. (2013). Farfor-faians Ukrainy XX stolittia: infrastruktura haluzi, promyslova ta ekonomichna polityka, orhanizatsiino-tvorchi protsesy. Knyha 2. Chastyna 1. Dodatky. Istoriia vyrobnystv. Tablytsi. Reiestr imen providnykh maistriv haluzi [*Porcelain and faience of Ukraine in the 20th century: industry infrastructure, industrial and economic policy, organizational and creative processes. Book 2. Part 1. Appendices. History of production. Tables. Register of names of leading masters of the industry*]. Kyiv: Den Pechaty, 400 p.: il. [in Ukrainian].

11. Shkolna[ya], O. (2011). Baranivskiy farforoviy zavod epokhy Hripari (kinets XIX – pochatok XX stolit). Materialy rodynnykh arkhiviv i kolektsii: Baranivskiy farfor v epokhu Hripari / sost. O. Tarkhanova, O. Hripari [*Baraniv Porcelain Factory of the Gripari Era (late 19th – early 20th centuries). Materials from family archives and collections: Baraniv Porcelain in the Gripari Era / compiled by O. Tarkhanov, O. Gripari*]. [Zheneva], P. 58–105 [in Ukrainian].

12. Shcherban, P., & Shcherban, O. Hlyniana Shevchenkiana. [Shevchenkiana Clay]. *Visnyk LNAAM – Bulletin of the LNAAM*. Vol. 25. P. 157. Retrieved from: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/25/17.pdf (date of application: 21.11.2024) [in Ukrainian].

13. Shcherban, A., & Shcherban, O. (2013). Shevchenkiana u hlynianykh vyrobakh [Shevchenkiana in clay products]. *Ukrainske mystetstvoznavestvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii – Ukrainian art history: materials, research, reviews*. Vol. 13. P. 83–93. Retrieved from: <https://um.etnolog.org.ua/zmist/2013/83.pdf> (date of application: 21.11.2024) [in Ukrainian].